Rāghavākhyāna [gadya]

राघवाख्यानगद्य — ल

॥श्रीगुरुगणेशाय नमः॥ ॥गणेशं नमस्कृत्य राघवाख्याव्याख्यायते॥ तत्र भूभारोद्धारणार्थमित्यादिमङ्गलश्लोके भुवो भार इति भूभारस्योद्धार
णार्थमित्युभयत्र षष्ठीसमासः॥ भूभारोद्धारणार्थमिति चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैरित्यनुशासनेन चतुर्थीसमासः॥ अर्थेन नित्य
समासो विभक्त्यलोपश्च॥ अविग्रहो नित्यसमासोऽस्वपदविग्रहो वा॥ कमलभवो ब्रह्मा तेन युतैः सहितैः सर्वैर्देवास्तैर्विशिष्टैर्नरेन्द्रैः प्रार्थितः प्र
पूर्वादर्थयतेः क्तः॥ कोशलायाइन्द्रो राजा॥ परेषां हिरण्यगर्भादीनामात्मा परापरमोऽजीवापेक्षया आत्मा परात्मा॥ राघवो रघुवंशसंभूत ईशः

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥भूभारोद्धारणार्थं कमलभवयुतैः प्रार्थितः सर्वदेवैर्जातो नारायणांशो जनक
तनयया लक्ष्मणेनापि युक्तः॥ गत्वारण्ये खरादीनपि दशवदनञ्जघ्निवान् रामचन्द्रः पायादस्मानपाया
त्सकलसुरनुतः कोशलेन्द्रः परात्मा॥१॥

ईश्वरो विष्णुः॥ जनकतनया सीता या लक्ष्मणेन श्रीमन् लक्ष्मणेनापि तेनानुजेन युक्तोऽरण्ये दण्डकं गत्वा सायुधखरादीनाञ्च सामन्तान् दशवदनं रावणं च
जघान यः सोऽस्मानपायाद्दुःखात् पायात् रक्षतु॥ जघ्निवानिति भूतसामान्ये लिट् क्वसुश्चेति तस्य क्वसुर्विभाषागमहनविदविशामिति वसोरिड्वि
कल्पः॥ यद्यपि छान्दसो क्वसुः कानच्वाविति सर्वमतं॥ तथापि तं तस्थिवांसमित्यादिवद्बहुलप्रयोगोयम्॥१॥

रामः
१

श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमोस्तीत्यन्वयः॥ उवा

अस्त्युत्तरस्यां दिशि हिमालये विविधविबुधसचिवजनसहितो रणरङ्गसङ्गतरिपुगणकुण्डविखण्डपण्डितप्रच
ण्डकोदण्डमण्डितभुजदण्डखण्डीकृतारिवर्गश्चतुरचतुरङ्गिणीनायको रोहिताश्ववत्मनापातिशयवशीकृतरा
जमण्डलीकिरीटस्फुरज्ज्वालमणिनीराजितचरणो नीरजःश्यामनइव प्रथमितसदितरजनाभावप्रमोदप्रमुदि
तसकलकलाकुशलकविकुलाभिनन्दितयशाः प्रपौत्रः श्रीपृथ्वीनारायणवर्मणः प्रतापसिंहस्य पौत्रः पुत्रो रण
बहादूरसाहस्यन्दीरदललोचनः खलजनवञ्चनो नवनयनञ्जनो विहङजनरञ्जनो नरपतिनंदनो वितरण
धरीकृतगीर्वाणभूरुहः श्रीगीर्वाणयुद्धविक्रमो नाम राजा॥ ॥ ॥

तस्य च नानानगरग्रामसंकुले नेपालदेशे पशुपतिनिकटे निस्वादुक्षीरक्षीरजलयोर्हंसकुलकूजितकूलयोरतिपवि
त्रयोर्वाग्वतीविष्णुमत्योरन्तराले तुङ्गसौधसुरमंदिराग्रोल्लिखिताम्बरं गिरिवरश्रीनाहरगोपुरं वज्रसूरधीरवीरं
ललितललनालीनामनोहरं कविकुलभिवसकलकलंकान्तिपुरन्नाम नगरम्॥ तत्र केचन वाजसनेयसंहिताधि
क्षातिविद्यारदा माध्यंदिनाः क्रियायोगकुशलाः कुलीना वेदवेदांगोपवेदसूत्रपुराणेतिहासकाव्यन्यायमीमांसाध्यो
तधर्मशास्त्रनिष्णाताः पण्डिताः ब्राह्मणा विदग्धाः शान्तस्वरूपाः सन्ति॥ एकश्चानेकः कौशिको गौरीदत्तनामा कविर
सारसंसारस्यारभूतं चतुर्वर्गसाधकं श्रीरामचरितमेव तिसर्वशास्त्रसिद्धिन्ना ज्ञाधवाख्यानमारभते॥ ॥ ॥

पुराऽयोध्यानगरे बभूव इक्ष्वाकुर्नामा स तु सूर्यवंशजः संप्रार्थितो देवगणैर्ज्याने दैत्यात्राणायो नृपतिप्रवीरः
दनुभावप्रीतैर्देवैर्वरार्थमर्थितः स्वायुर्ज्ञानवरमाह॥ मुहूर्त्तप्रमाणमायुस्त्वेति तैरुक्तो भास्वरेण विमानेन नगर
मागतो ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्वा परमात्मनि नारायणे आत्मानं युयोज॥ तस्य च दीर्घबाहुः पुत्रस्तस्मादनु रघुस्तस्यात्मजोम
हारथो दशरथो नाम वसिष्ठवामदेवादिपरिवृतऋष्यशृङ्गविहितसपत्नं तु समुद्भूतदिव्यदेवपुरुषदत्तहव्यचर
प्रभावसञ्जातरामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नपुत्रसहितश्चासीत्॥ स कदाचिद्विश्वामित्राधिगतसकलास्त्रस्य खलदण्ड
करकरदण्डविखण्डितसीतापरिणायपाणीभूतखण्डपरशुकोदण्डस्य नीलनलिनसमानलोचनस्य नीलकुञ्चितमूः

यसमस्तायस्यशारदशशिसदृशप्रियदर्शनस्यविष्णुसमानवीर्यस्यकालाग्नितुल्यकोपस्यधनजितधनदस्यपरम
धर्मयुतस्यप्रकृतिहितस्यसर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञस्यादीनात्मनोतिविचक्षणस्यार्यस्यैतस्यधैर्यशौर्यगाम्भीर्यस्थै
र्यसम्पन्नस्यराजश्रियाश्रितस्यसमरेपरैरपराजितस्यसुरगुरुसममतेःसमस्तराजगुणाविराजमानस्यलोकाभि
रामस्यभगवतोरामस्ययौवराज्याभिषेकायसम्भाराःसञ्चियन्तांनिशिपुष्येपुण्ययोगेराघवोनिमन्त्र्यतामितिवसिष्ठा
दीनादिदेश॥ ॥अथरामस्यराज्याभिषेकमसहमानादैवान्मन्थरोद्बोधितापूर्वदत्तवरप्रार्थनकामुकाकेकयकन्य
कादशरथमभिससार॥अयिकेकयराजनन्दिनिकिमपिवक्तुकामेवालक्ष्यसइतिदशरथेनाभिहितानुसाप्रत्युवाच॥

रामः
३

आर्यसत्यप्रतिज्ञस्यातक्रतुसहायार्थंप्रवृत्तःपरहतासुरमायाविमोहितोधवलांगमुनिदत्तविद्ययामयाभिरक्षि
तोतिप्रसन्नोभवान्वरमदत्तवान्॥तमुपकृत्यसुखीभवेतिप्रार्थितोदशरथआह॥तवाभिलषितम्प्रियेननुद
दामिसर्वात्मनाद्विजेतरधनंत्वयापह्रियतांहिकस्यापिवेत्॥ धंयदिसमर्हतिप्रतीँदितिप्रियोक्ताकैकेयीतुरा
मार्थोपकल्पितसम्भारैर्भरतोभिषिच्यतांरामश्चतुर्दशवर्षाणिवनंयात्वित्यवोचत्॥दशरथस्तुविप्रियंदारुणो
दयंतद्वचनमाकर्ण्यमुमोह॥तथाभूतंरामःपितरमभिवीक्ष्यैवसहसातदुक्तेःस्वार्थंजनकतनयालक्ष्मणा
युतः॥प्रतस्थेकान्तारंनियतिकृतसाहाय्यभगवान्सत्यहुन्दुष्टजगतिविदितनन्दनमनततः। अथगङ्गाती
रमासाद्यसुमन्त्रंविसृज्यनिषादाधिपतिनागुहेन

॰विमुच्यतांसोपिवै
नयस्यवधयोग्य
तासत्वनवाप्तुव
ध्योवरात्२

सहितोभरद्वाजाश्रममार्गेण चित्रकूटपर्वतमनुप्राप्य निवासमकरोत्॥ ततोवनगतेरामेसुतशोकाकु
लोराजादशरथःकालधर्मेणगीर्वाणनगरमुपेयिवान्॥ एवंरामेवनगतेचराजनिदशरथेमातुलकुला
द्भरतमानाय्यतमुवाचकैकेयीस्वर्गं तस्तवपितावनस्थौरामलक्ष्मणौ॥ राज्यंगृहाणभरतभर्तुःसंप्रार्थितं
मया॥ ५॥ इतितद्वचनमाकर्ण्यभरतोमातस्त्वयाखलुनृशंसयाधनलुब्धयास्वकुलमुत्साद्यममशिरसिपा
तितमयशःसकामाभवेत्युक्त्वोदक्रोशत्॥ वसिष्ठादिना यकर्तुंमोर्यमाणोपिनैच्छत्॥ श्रीरामानयनलालसः
कौशल्यारामामात्रालक्ष्मणजनन्यासुमित्रयास्वमात्राकैकेय्याशत्रुघ्नेनवसिष्ठवामदेवाभ्यामन्यैश्चब्राह्मणैः रामः

४

पौरजानपदैःसहितोभरद्वाजविहितसत्कारश्चित्रकूटस्थितंतापसालङ्कारधारिणंसलक्ष्मणसीतंराममासाद्यप्रसाद्य
राज्यंभारंधर्मज्ञोज्येष्ठोगुणश्रेष्ठोभवान्स्वीकरोत्वितिरामपादावुपस्पृश्यविज्ञापयामास॥ पितृनिदेशसत्यवर्तिनारामेणचतु
र्दशवर्षानंतरंभरताहमागमिष्यामीतिबोधयित्वास्वपादुकेदत्वाविसर्जितःकैकयीसुतस्तवनवाप्रकामोगोतमयत्नादिपुरु
ष्ट्यान्तिकाऽचिन्त्यवैभवरामचरणारविंदस्पृष्टेराज्यरक्षणविचक्षणेराघवपादुकेपुरस्कृत्यनन्दिग्रामेराज्यमकरोत्॥
इत्ययोध्याकाण्डकथा॥ ॥ वहुजानपदागमंविग्राड — प्रविवेश्यायंवनंसराघवः — — बिभिःपरिपूजितोविराधंसुष्यारैस्त
त्रजघानतुम्बुरु — रूतः॥ सशरशरासनकरःसरामःशरभङ्गाश्रमंगत्वागोदावरीतीरमाश्रित्यनिवासमरोचयत्॥ तत्र

वसतः कृतसुतीक्ष्णागस्त्यादिदर्शनस्य कुम्भजन्ममुनिदत्तमाहेन्द्रचापाक्षयतूणीरलाभसञ्जातपरमानन्दस्य दश
रथराजनन्दनस्य श्रीराघवस्य सूर्पणखानासौष्ठनिकर्तनकृतं खरदूषणादिभिर्महद्वैरमासीत्॥ तत्र खरपुरःसरान्
सपाँश्चतुर्दशसहस्रसङ्ख्यान् हत्वा जनस्थानवासिनां तापसानां क्षेमञ्चक्रे॥ ॥सर्वतेषु राक्षसेषु क्षयमुपगतेषु दुःखमू
र्छिता संशुष्करुधिराननासूर्पणखा रावणं भ्रातरमभ्येत्य प्रणिपत्य स्वविरूपकरणं खरदूषणमरणं रामकृतमखि
लमावेदयामास॥ श्रुत्वैव दशवदनो दशनैर्दशनानुपस्पृश्य स्वसारं सान्त्वयित्वा सरित्पतिं समुल्लङ्घ्य भगवतः
शूलपाणेर्दयितस्थानं गोकर्णमभ्यागत्य स्वकृतमखिलं मारीचमाशशंस॥ अलं ते रावण रामविरोधेनेत्युक्तस्स दशवदन

रामः
५

सनाद्त्यक्रुद्धो दशाकन्धरः खड्गेन मारीचम्मारयितुमुद्यतः॥ ॥रावणादपि मर्तव्यं मया रामात्तथैव च॥ उभयोर्मरणे
प्राप्ते विशिष्टान्मरणं वरमिति विचार्य किमभिमतं तव तत्करिष्यामीति मारीचेन प्रतिज्ञाते तिप्रसन्नो रावणः पुनरुवाच॥ स
खे मारीच रत्नशृङ्गखुरस्तनूरुहो मृगो भूत्वा सीतां प्रलोभय तथाभूतं त्वां दृष्ट्वावश्यं सीता रामं प्रेरयिष्यति तदनु त्वयाऽ
पक्रामिते रामे वैदेहीमहमपनेष्यामि॥ ततः सीतावियोगार्तो रामो नाशङ्क्षिष्यतीति दशवदनानुशिष्टः स मारीचश्चात्म
नः कृतोदकः सुदुःखितो रावणेन सह रामाश्रममन्वगमत्॥ स चातिशयमृगरूपधरो वैदेहीदर्शनेनैव — लोभयाम
स॥ वैदेही च विविधविभ्रमा मायामृगं दृष्ट्वैव राममेवं प्रार्थयामास॥ आर्य्यैतदपूर्वहरिणानयनेन मामनुगृहाणेति॥ रामो

पिप्रियाप्रियपरोबद्धतूणीरखड्गोधाङ्गुलित्राणोमिसत्वरः सीतारक्षार्थं सौमित्रिं विनियुज्याथ धनुरायम्य रुद्र इव मायामृ
गमन्वधावत॥ स तु मायाकुरङ्गपोतकः क्वचिदन्तर्हितः क्वचिदनुपलक्षितः क्वचित्पश्चाद्राममवलोकयन्महदध्वानं
राममाचकर्ष॥ तदनन्तरं निग्राह्योऽयमिति बुबुधे॥ ततस्तममोघेन शरेण क्रोशापमवधीत्॥ स तु मारीचो रामस्यारसमिद्ध
स्विनातिविद्धो मायावी रामस्य मानस्वरेण हा हा हतोऽस्मि सीते हा लक्ष्मण त्रात्वार्तरवमुक्त्वोज्जहौ प्राणान्॥ वैदेही तु यदैवतां
सकरुणां गिरं शुश्राव यतः श्राद्धतातः प्राद्रवत्॥ सत्वरं लक्ष्मणमितिवहोवाच॥ किमिदं गच्छ सत्वरमार्तमुक्तोऽयातः कौ
शसराजस्य साहाय्यं मा चरेति जनकराजनन्दिनीप्रेरितः सौमित्रिस्तु राघवपराक्रमाभिज्ञस्तामाह॥ वैदेहि त्वं सन्तेथाकृया

रामः
६

क इह तन्महानुभावमुपहरिष्यति॥ देवि स्थ्रुविस्मिते मुहूर्त्ताद्राममागतं द्रक्ष्यसि नेदं दीनप्रलपितं श्रीरामस्य माया
विनां प्रलपितं न विद्यतीति लक्ष्मणेनानुसान्त्विता पिस्थ्रुक्लेवाधिक्षेपणा सा साध्वी स्त्रीस्वभावाद्रामानुजं परुषमेवमुक्तवं
ती॥ त्वं खलु लक्ष्मण भ्रातरि मृते रामे मां प्राप्स्यामीति हृदा प्रार्थयसे नायं नववत्कामः॥ आत्मानमात्मना हन्म्यां पतेयं पर्व
तादपि॥ हुताशनं विशेयं वा न त्वहं राममुत्सृजे॥ हीनं नैवोपतिष्ठेयं मृगेन्द्रो जम्बुकं यथेत्यादि सीता॥ नयाविधिवयाहु
कः सुमित्रानन्दनः कर्णौ पिधाय सत्वरं शरासनकरोऽनुससार रामपदवीम्॥ एतदन्तरमासाद्य रावणो राक्षसाधिपः॥
यतिवेषपरिच्छन्नो भस्माच्छन्न इवानलस्त्रिदण्डकमण्डलुकरो मुण्डितमुण्डो वैदेहीहरणपरायणान्तःकरणः सीताश्रममेत्य
दृश्यत॥ धर्मशीला तु जनकराजयजनभूसम्भूता सीमन्तिनी सुदमिनदिनी राजनन्दिनी तं मायायतिं दृष्ट्वैव फलमूला

दिभिर्निमन्त्रयामास॥ तदुपाहृतं सपरिताप्य सत्वरमतिघोरं स्वं दशकंधररूपं प्रतिपन्नो विदेहनगरराजकन्यकां
तर्जयामास॥ अयि जनकराजनन्दिन्यहं किल महाकूपारपारस्थितललितलङ्कापुरपरिवृढो रावणो राक्षसराजस्त्वा
माहर्तुमागतस्त्वमपि परमरूपवतीमं तापसं रामं त्यक्त्वा मम भार्या भव ततो निखिललङ्कानगरनारीषु श्रेष्ठा भविष्यसि
॥ इति विप्रियं दशवदनवचनमाकर्ण्य तितिनीता जनकसुता मामेति वदन्ती जगाद॥ अरे दुष्टराक्षस कदाचिद्देववर्त्म
ऊहेनक्षत्रसङ्कुलं ज्योतिश्चक्रम्पतेत् पृथिवी खण्डशो भवेन्मेरुः प्रचलेद्वह्निः शीतो भवेदहन्तु कौशलाधिपसुतं रा रामः
घवं न त्यजेयम्॥ कथं हि वनगोचरमत्तमातङ्गमिव राममाश्रिता पद्मिनी वनसूकरमिव त्वामस्पृश्यामि॥ तत्र काचि ७

मधुमाधवीमत्ताश्वीं पीत्वा सौवीरे करोत्यादरमित्यारपत्नी क्रोधप्रस्फुरमाणादन्तच्छदा मुहुर्मुहुर्वीक्ष्य धुन्वा तु क्रोधा
॥ ततः स राक्षसाधमो विदेहराजनन्दिनीमभिधत्तस्तां प्रतिविध्यपाणाहरातिरुक्षराक्षसस्त्वरापगतचेतनां स्वम
रणहेतुभूतां दैवनिर्मितामिमां सीतां गरलधारामिवानलज्वालामिवाङ्कीकृत्वा लङ्कां गन्तुमियेष॥ तदानीमेव तद्गि
रिवरो दशरथस्य सखा सम्पातेरनुजो जटायुर्नाम गृध्रराजस्तद्वृत्तं क्रोध्यां श्रुत्वा लङ्केशाङ्कगतां राम रामेति वादिनीं
राजनन्दिनीं दृष्ट्वा रावणाभिमुखो भूत्वा तमाह्वयामास॥ रे राक्षसाधमैषा रामपत्नीं मुञ्च॥ यद्येनां नोत्सृजसे तर्हि
मयि जीवति जीवन् कथं विमोक्ष्यसे॥ इति वदन्स पक्षिराजा — — — — — — ण्डप्रहारै रावणं जर्जरीकृतवान्॥ तत्प्रक्र

रामिहतरावणाच्छरीरान्निरेनिर्झरइवरक्तम्बहुसुस्राव॥एवंरामप्रियकारिणस्तुजात्मनाजटायुनावाध्यमानार
णादक्षोराक्षसेंद्रःखड्गेनपक्षिपक्षौद॥ततःसीतांगृहीत्वोर्ध्वमाक्रान्तेदशानने॥जनकराजतनयातुयत्रयत्राश्र
ममएतंसरःसरितोवापश्यतितत्रतत्रालङ्करणवस्त्राणिविमुञ्चन्त्यृष्यमूकगिरिप्रस्थेमतङ्गाश्रमेपञ्चवानरान्
दृष्ट्वातेषाम्मध्येपीतंदिव्यंवासउत्ससर्ज॥तदम्बरात्पतितमम्बरंतदाचपलेवजलधरमध्येशुशुभे॥इत्यादिक्रमेण
ऊर्ध्वमाक्रम्यलङ्कांरावणःप्रविवेश॥अथराघवस्त्वेवंजनकराजतनयायांदशकन्धरेणरक्षसाहृतायांकपटकुरङ्गवे
षच्छन्नंमारीचंहत्वाप्रतिनिवृत्तोमार्गेलक्ष्मणमागतंदृष्ट्वाप्रावोचत्॥बहुराक्षससेवितेवनेविहायजानकीमेका

राम:
८

किंनीकिमित्यागतोसीतिगर्हितःसौमित्रिःसीतोक्तंपरुषंसर्वमावेदयामास॥रामस्तुस्वस्यमायाकुरंगकोणपापक
र्षणांसीतांत्यक्त्वाभ्रातुरागमनमाकलय्यमनस्तापयंतप्यत॥एवंस्वमित्रानंदनेनसहस्वाश्रमंगतस्तत्रजनकनगर
राजनन्दिनीमदृष्ट्वासीतांपुनःक्वपश्यामीत्याकुलेन्द्रियःशोकसन्तप्तः॥विज्ञापयाम्यहंप्रणिपत्यसर्वान्देवा
निहावलवनेषुविचारिणस्तान्॥साकिंभवद्भिरनुकूलतराप्रियामेदृष्टेतिमोहकलितोविललापरामः॥तदाश्रमेतु
कोप्यतिकायोगृध्रःसीतोपकारायरावणखड्गाभिहतपक्षःपक्षिराजोराममाह॥अहंखलुदशरथस्यभवत्पितुःस
खाजटायुर्नामासीतोपकारायरणादीक्षाविचक्षणेनराक्षसेनहृतपक्षःसातुजनकनन्दिनीरावणेनदक्षिणेननीतेति

कथयित्वा ममार॥ राघवावपि पितृसखः खगोयमिति संस्कारं लम्भयामासतुः॥ ततः सीतान्वेषणपरौ वनाद्वनान्तरगतौ च
कस्मान्मेघपर्वतसदृशं शालविशालस्कंधमुरोगतविशाललोचनमहोदरमहामुखमतिघोरदर्शनं कवन्धनामराक्ष
समपश्यताम्॥ ततो कस्मादस्य कोणपस्य करान्तर्गतः सुमित्रासुतस्तद्विषादखिन्नो राममब्रवीत्॥ भ्रातः पश्यावस्थां राममम
रणम्मम हरणं वैदेह्या राज्यान्निःसरणं भवतो हं तु ससीतं कोशलागतं भवन्तं न द्रक्ष्यामी विलपन्तं सम्भ्रान्तं तमसम्
भ्रान्तो भ्रातरमावभाषे॥ माविषीद वीर लक्ष्मण मयास्य सव्यो भुजश्छिन्नस्त्वं दक्षिणं छिन्धीति॥ ततो भूयातीक्ष्णाभ्यां खड्गाभ्यां
रामलक्ष्मणौ कवन्धबाहू विच्छिदतुः॥ स पुनर्लक्ष्मणेनाहतो गतासुरपतत् क्षितौ॥ ततस्तस्य देहाद्दिव्यदर्शनः पुरुषो निःसृ
त्यउज्ज्वाल॥

रामः
८

कस्त्वमिति राघवपृष्टो ब्राह्मणशापेन राक्षसगतिमापन्नो विश्वावसुनामायमहं गंधर्वराजो भवता विमोक्षितइ
त्याचचक्षे॥ ततः सीतां मे केन नीता वद यदि विदितेत्याह तं रामचंद्रः॥ एवं स पृष्टः पुनराह गंधर्वराजः॥ राघव ल
ङ्कापुरवासिना रावणेन सीता नीता॥ तदन्वेषणाय सुग्रीवमासादय॥ स च हंससारसचक्रवाककारण्डवादिकलकू
जिततटाया स्निग्धनीलजलायाः पम्पायाः सन्निकर्षे ऋष्यमूकाचले चतुर्भिर्मैन्दद्विविदजाम्बवद्धनूमन्नामभिर्मन्त्रिभिः स
हितो वालिहृतराज्यदारो नरराजो विराजते॥ तेन सह सङ्गम्य स्वदुःखमूलं निवेदय॥ स भवत्समानदुःखशीलो वि
दितरावणालयस्तवसाहाय्यं करिष्यति॥ सुग्रीव नामा स हरिस्तव प्रियां प्रविश्य पातालतलेपि नीताम्॥ हत्वा च यान्

निपुनः प्रदास्यति प्रविश्य लङ्कामपि चाहरिष्यति॥१॥ अतोऽङ्कवं प्राप्स्यति जनकराजसुतामित्याख्यायान्तर्हितो दिव्यपुरु-
षः॥ ततस्तदादेशादृक्कमन्तौ तापसीं शबरीं दृष्ट्वा तया सम्पूजितौ नुतौ॥ रसारतमालहिन्तालखारलनक्रमालसर्वकालफ-
लपुष्पभारनमितानेकशाखिविराजितं वनमतिक्रम्य॥ स्फटिकप्रकाशजलां पद्मसौगन्धिककुमुदशुभ्रां मरुणपुण्डरीक-
शोणां नीलनलिनश्यामलां विकसितसरसिजपरिमलसुरभितपरिसरां मतिविमलाम्भसां पम्पामाजग्मतुः॥ इत्यारण्यका-
ण्डम्॥ तामासाद्य जानकीं स्मृत्वा प्रियाविरहाग्निदग्धसर्वाङ्गो रामो बहु विललाप॥ लक्ष्मणेन प्रबोधितो भगवान् प्रकृतिमा-
पेदे॥ ततो बकुलमूलफलपुष्पद्रुमं मत्तकोकिलषट्पदानुगीतं सिंहव्याघ्रद्वीपलमृगव्यालकपिभल्लूकसङ्कुलं निर्झरोदकरम्यं नृ-
त्यन्मयूररामणीयकमृष्यमूकपर्वतं गतौ रामलक्ष्मणौ पश्याग्नीनिव प्रकाशमानान् चतुरो वानरान् ददृशतुः॥ ॥ रामः
१०

सुग्रीवोऽपि॥ स वानराणामधिपस्तदानीं स्वपर्वताभ्यासविचारिणौ तौ॥ दृष्ट्वा विषादं परमं जगाम कश्चातुः किमेतौ प्राणिधीम-
वेताम्॥ इति सभयसुग्रीवानुज्ञातः पवनसुतो हनूमान् कपिरूपं विहाय भिक्षुरूपधरो विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रः
णिपत्य मनोज्ञया वाचा बभाषे॥ देवप्रतिमौ सुकुमारौ करिकलभकरकरौ पद्मदललोचनौ सुलक्षणौ चापधरः
धारिणौ कौ युवामिति वर्णयित्वा परमाह तं तु सुग्रीवसखो हनूमा ------ रः पवन --- ः सुग्रीवे भवत्सख्य-
मिच्छति भिक्षुरूपप्रतिच्छन्न इह प्राप्त इति हनुमद्वचनमाकर्ण्य लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत्॥ प्लवगाधिपतेः सचिवो हनु-
मानिति यो विदितो भुवने स ममान्तिकमुपागतस्तमाभाषस्व सौमित्रे॥ अनेन न खलु ऋग्यजुःसामाथर्वविदावसिष्ठेने

ववदतानकिञ्चिदप्यहितं॥ संस्कारसंस्कृतामुरःकण्ठगतां मधुरां मध्यमस्वरां हृदयप्रहर्षिणीं कल्याणीं वाणीमुच्चा
रयति॥ इति रामोक्तः सन्नमाह॥ कपिवर दिष्ट्या दृष्टोस्यावामपि हरिराजं सुग्रीवमेव मार्गावोय¯वीतिमवाँस्तत्करि
ष्याव इति स्वाभिमतमतिललितं दशरथसुतवचनं निशम्य॥ पुनः प्रहृष्टो हनुमानुवाच किमर्थमेनम्वनमागतौ
स्वामिति॥ ततः रामानुजस्तं पुनरावचयक्षे राजा दशरथस्यायं पुत्रो राम इति स्मृतः॥ सीतया भार्यया सार्द्धं पितुर्व
चनगौरवात्॥ वनमुपागतो रक्षसापहृतभार्यः। एतस्याहानुजश्चाहं लक्ष्मणः कपिसत्तम॥ यायाब्राह्मसयोनिमाप
न्नेन विश्वावसुना गन्धर्वेण सुग्रीवनामाप्लवगाधिराजः सीतान्वेषणे समर्थ इति कथितं हरिवावां सुग्रीवं शरणमाग रामः ११

तावित्युक्तो हनुमान् ताभ्यां सुग्रीवस्य सख्यं कर्त्तुमियेष॥ ततस्तद्रूपं परित्यज्य वाररूपमास्थायारोप्य राघवौ पृष्ठे सु
ग्रीवाभ्यासमाजगाम॥ रामस्तु स्वस्य जनकराजनन्दिन्याश्च जन्मारभ्य विशेषवृत्तं सुग्रीवस्याशंसत्॥ सुग्रीवोपि वि
दितरामतत्त्वो दीप्यमानमनलं प्रदक्षिणीकृत्य सीतापतिना साप्रपदीनं चक्रे॥ वियति नीयमाना जनकनन्दिनी यद्व
स्त्रं व्यपासृजत्॥ तदपि दर्शयामास॥ दशरथराजनन्दनो रणे वालिवधं प्रतिजज्ञे॥ सुग्रीवोपि पुनरानयनं वैदे
ह्याः॥ इति समयं विधाय हरिराजकोशलराजौ वयस्यत्वं समुपागतौ॥ सुग्रीवस्तु रणोदयानन्तरं स्वस्यौदयान्य
गेव रावणमतिवलं गृहीत्वा चतुरब्धिलङ्घनादिकर्मकर्त्ता खलु वाली रामो यं तन्तुल्योनवेति शङ्कांश्चकार॥ रामो

पि सुग्रीवप्रत्ययाय दुन्दुभेः कायं लीलया पादाङ्गुष्ठेन दशयोजनं क्षिप्त्वैकेन बाणेन सप्ततालान् भित्त्वा गिरिं र
सातलमपि बिभेद॥ एवमतिदुष्करकर्मणा प्रतीतः कपिराजः सहितो हि राघवाभ्यां मैन्दद्विविदजाम्बवद्धनू
मद्भिश्चतुर्भिः स्वमन्त्रिभिश्च सह रामैकशरणः सुग्रीवः किष्किन्धामुपगतः सर्वभूतप्रकम्पनेन स्वरेण हेम
मालिनं वालिनमाह्वयामास॥ वाली तु सर्वभूतरुतज्ञया ताराधिपाननया तारया दयितदशरथसुतवीर्य
बलाश्रयस्तव विनाशाय त्वामाह्वयतीति तद्धितमुदितमनादृत्य निर्गतः सुग्रीवमभ्यभाषत॥ त्वमतिजीवितप्रि:
यो पिशाचीति रितिमुक्तो यस्सकृन्मया निर्जितोपि पुनरागत इति वालिवलितं निशम्य सुग्रीवश्चाह भ्रातस्त्वयापहृतदा

रस्य हृतराज्यस्य किम्मे जीवितेनेत्यागतं विद्धीत्यभिधाय वालिसुग्रीवौ शालशिलायुधौ नखैर्दशनैः पद्भिर्जानुभिश्च प
रस्परमाजघ्नतुः॥ पुष्पिताविव किंशुकावुभौ रुधिरोक्षितौ शुशुभाते॥ राघवस्तदा तयोः समानरूपमवगत्याशक्नुवनत
नयमात्मानयोर्विशेषं नावगच्छामीति रामानुज्ञातो हनूमान्सुग्रीवस्य कण्ठे विद्रुममालां निहितवान् सुग्रीवः शुशुभे वी
रो सततया कण्ठमालया शरच्चन्द्र इवात्यर्थं ग्रहनक्षत्रसंयुतः॥ सुग्रीवमेवं कृतचिह्नमाक्रोद्दष्ट्वा वालिनमुद्दिश्य रामो
विचकर्ष चापम्॥ अमोघेन रामशरेण हृद्यतिविद्धो वाली वितत्रास॥ शोणितमुद्वमन् परोक्षवधकरं सलक्ष्मणं रा
मं गर्हयामास॥ रामोपि भ्रातुर्भार्यायां रुमायां वर्तमानस्याधर्मापेतस्य लोकविरुद्धस्य तेव धदण्डो युक्तः॥ शोरसीम

गिनीं वापि भार्यां वाप्यनुजस्य यः॥ प्रचरेत नरः कामान्तस्य दण्डो वधो मत इति वचनादित्याबभाषे॥ ततो मूर्छ्यामनुविप
त्तितो वाली ममार॥ एवं वालिनि निहते सुग्रीवो हर्षमापन्नः किष्किन्धां प्रत्यपद्यत राघवश्चा सुग्रीवेणाभ्युपास्थितो माल्य
वतः पृष्ठे चतुरो मासान्निवासमकरोदिति॥ अथ सीतानु रावणेननीता तातिभीता नन्दनसमानलङ्काशोकवनाभ्यासे
निवेशिता रामस्मरणेन तत्र तान्त्वङ्गीतापसीवेषधारिणी वृता प्रवासस्थीलालखड्गप्रासपरशुधारिणीभिरेकलोच
नाघ्नक्षी– क्षीललाटाक्षीत्रिजटादीर्घजिह्वैकर्णादादिभिर्निशाचरीभिर्दशवदननिदेशात्तत्र ताभिः परिवृता शो
चिकलेवधा राघवरपिहितासीत्॥ ताश्च प्रियाप्रिया घोरैद्रायदरुणास्व राजनकराजनन्दिनीन्तर्जयन्ति एवं ताभिर्वेड

हि हु क्र

नु विदेहसुता॥ हे दशवदन वचनन्तराराक्षस्यो मांध्रुवं खादत रामं विना मम जीवितेनास्ति लोभः॥ कोशलराज्ञे
न्द्रादन्यं नाभिगच्छेयमिति जगाद॥ एवं सीतोदितं श्रुत्वातुं गता सुता राक्षसी सुसीतामतिमधुरेण वचनेन सान्त्वयन्ती त्रि
ज– त्याह अयि सखि सीते नव प्रियमहं कथयामि भयं त्यज अत्र खलु लङ्कायां वृद्धो राक्षसमन्त्री विभ्यनामा रामहित
तत्परस्तामाह कानि विद्धचनानि तानि श्रुएमहुक्तानि॥ सुमित्रानन्दवर्द्धनेन लक्ष्मणेन सहितः कोशलाधिप
दशारथराजपुत्रः श्रीराघवेन्द्र सुग्रीवेण कपिराजेन सख्यं कृत्वा त्वदर्थे समुद्यतः कृत्वा लीमानं गाश्चमाभ्यासपर्व
ते विराजते॥ अपरं च रावणादपि ते न भयम्॥ रावणो हि पुरास्व वधूमकामयमानां रम्भामसरसंनलकूवरवरव

णीनीघरामृशान्कुवेरपुत्रेणातेनसँशप्तोनावश्यांनारिमुपेतुंशक्नोतीति॥ स्वप्नेपिमयाखरयुक्तेरथेनृत्यन्ननैःपतित
मूर्द्धजैस्तैलाभ्यक्तैःकृष्णकर्मादिभिःसहितोरक्तमाल्यानुलेपनोरावणःपङ्केनिमग्नः॥ रामस्तुश्वेतातपत्रःशुक्लमाल्या
नुलेपनःसुग्रीवादिपरिवृतःश्वेतपर्वतशिखरमारूढःसौमित्रिणासहदधिमधुमायसंभुञ्जानःस्वशरासनसुक्षि
प्तैःशरैःससागरांवसुधांपूरयिष्यन्नदृष्टः॥ भवतीचहर्षनिर्भरमानसात्रिरात्रादियंगच्छन्तीदृष्टातोहर्षमेष्यसिविदेहराज
कन्यके॥ एवंत्रिजटयाश्वासितावैदेहीकिञ्चिदागतप्राणेवासीत्॥ अथकदाचित्कामवाणप्रपीडितोरावणोदिव्याम्बर
माल्यानुलेपनविभूषितोविश्रमशालानचैत्यद्रुमवदतिभयङ्करःसीतामुपगम्यरोहिणीमिवग्रहोनिग्रहोवैदेहिंमजमांसर्व

रामः
१४

नोमुक्तमाभवेत्यादितांप्रार्थयामास॥ सीताचतृणमन्तरतःकृत्वारावणमितिहोवाच॥ असकृन्नवेदस्यानिवचनानिमद्धि
षादकराणिमयाश्रुतानिपरदारेपुमानसंविनिवर्तयत्वंखलुब्रह्मकुलसम्भवोराजराजस्यभ्राताविवशांमांधर्षयित्वाकां
प्रीतिमाप्स्यसीतिप्रारुदत्॥ एवंसीतयाप्रत्याख्यातोभ्रातृव्यशापमनुस्मरस्तत्रैवान्तर्हितोभूत्वाभिमतांदिशंजगामदशकं
न्धरः॥ सीताचशोककर्शिताकोशलेन्द्रागममाकाङ्क्षन्तीराक्षसीभिःपरिवृतात्रिजटानुसान्त्वितान्यवसदिति॥ अथराघव
स्तुमाल्यवतिस्थितोविमलेवियतिताराभिरनुयातंशशधरमभिवीक्ष्यमाणःकुमुदोत्पलकह्लारपुण्डरीककमलसुग
न्धेनशीतलेनवायुनाप्रतिबोधितःप्रभातेसीतांसंस्मृत्यलक्ष्मणमभाषत॥ गच्छकिष्किन्धायामस्मद्बलहृतवालिवधं

लब्धराज्यं स्वार्थपण्डितं कृतघ्नं समयप्रतिपालनपराङ्मुखं कामसुखपरं वानरं सुग्रीवमुद्बोधयेत्यनुज्ञातः सौमित्रिः
समार्गणगुणकोदण्डं बाहुदण्डेनादाय किष्किन्ध्याद्वारमासाद्या निवारितः प्रविवेश॥ सुग्रीवस्त्वतिसत्वरः सकोपमिव
लक्ष्मणमासन्नं पूजयित्वा विज्ञापयामास॥ राघवनाहं कृतघ्नो नापि निर्घृणः। किन्तु सीतापर्येषणाय दिशि दिशि प्रस्था
पिता वानराः पूर्वादिदिक्षु गङ्गाभागीरथीयमुनासरयूकौशिकीसरस्वतीसिन्धुप्रभृतिनदीषु काश्मीरकोश्यालकेलकेरलनेपा
लचोडगौडकार्णाटवराटकरहाटमहाराष्ट्रसौराष्ट्रपुण्ड्रलाटभोटबराटमालवमागधमहाग्राममलयाङ्गकलिङ्गवङ्ग
म्हलिङ्गखसकिरातब्रह्ममालविदेहकर्ण~वरौष्ठकर्णिकलोहमुखैकपादकिरातनीक्षारचूडाग्रयेषु यवद्वीपसुव

रामः
१५

सहिमशिशिरादिगिरिदुर्गेषु क्षारक्षीरोदादिसमुद्रेषु जम्बुप्रभृतिद्वीपेषु शोणोदरक्तजले लोहितसागरे बृहत्यां कृत्स्ना
ल्म्यां कमलदललोलनयना सीता मद्रक्ष्यते ति प्रेषिताः समागतानन्तु क्वापि सीता दृष्टा॥ येन तु रामकरभूषणं प्रत्ययहस्ते
न हनूमता सहिता दक्षिणाशागता हरयो द्विमासेनागम्यता मिति कृतसमयास्त एव नागताः स च मासः पञ्चरात्रेण पू
र्णो भवितुमर्हतीति तदनन्तरं राघवेन्द्रसहितो भवानिह प्रियं श्रोष्यतीति हरिराजेनाभिहितः सौमित्रिः सुग्रीवं प्रत्यपूजय
त्॥ ततः सुग्रीवलक्ष्मणौ माल्यवति राममभिगम्य कार्यस्योदयं प्रत्यवेदयताम्॥ अथ द्विमासोपरमये मधुवनावनपरा
वानराद्दधिमुखाद् योऽतिसत्वरा रामलक्ष्मणाभ्यां सहासीनं सुग्रीवं वाक्यमब्रुवन्॥ प्लवगराज भवता रक्षिते स्फीते मधु

हनुमदङ्गदादिभिर्वलिभिर्वलीमुखैर्वलान्मधुपीयतेइतिश्रुत्वाकृतार्थीनांभृत्यानांविशेषचिह्नमेतदितिरामंप्राहससु
ग्रीवः॥रामोप्यनुमानेनदृष्टांमैथिलीमेने॥तदनन्तरमेवकृतकार्योहनूमानङ्गदादिसहितःसमागत्यप्रणम्यरामंप्रा
ञ्जलिर्विज्ञापयामास॥भोरामातिप्रियंकथयामितेसीतादृष्टेति॥इत्यमृतधारामधुरांहरिवरगिरमाकलय्यकपिवरक
थयजनकनन्दिनीकान्दिशीकींदशामापन्नाकुत्रत्वयावलोकितेतिराघवेणेतिसत्कृत्याभिमन्त्रितःपुत्रःप्रभञ्जनस्यपु
नर्विज्ञापयामास॥महाराजवचनेनदक्षिणामाशांप्रस्थितावयंवहुयोजनायतांगुहांगत्वाप्रभावतीनामतापसींदृष्ट
वन्तः॥तदुपचरितनानाभोजनास्तयादिष्टमार्गेणलवणजलधितीरेदर्दुराख्यंगिरिंप्राप्तास्तत्रमरणमात्रैकशरणाः

नशनसङ्कल्पंकृत्वासी
नास्तत्र

रामः
१६

कथान्तेसजटायुरेकोधन्यःसीतानिमित्तसञ्जातमरणोनवयमितिवदतोस्मान्समीपमागतस्तदानींघोररूपोमयाव
लोकितोदिनकरकिरणादग्धपक्षःपक्षिराजश्चाह॥भोःकपयममानुजस्यजटायोःकथांकुरुतइतिवदन्तस्मान्निवेदितस
र्ववृत्तान्तविदितजटायुर्वृत्तोविषण्णचेताविदितदशकन्धरःसखलुदुष्टलङ्कापुरेःनिशाचरनामधेयपक्षीप्रपक्षीवपुनर
न्योभविष्यतःसीताप्रदर्शनानन्तरमिसम्पातिःपुनरागहविरूढपक्षलकंदरेसमुद्रस्यपारेविदेहस्यकन्यामविशीतीति॥इ
तिकिष्किन्धाख्यानम्॥तद्वचनंश्रुत्वायदानकश्चित्खलुसागरस्यविलङ्घनेधावस्यत्॥अहंतुरामभवदुत्तरेणकथारणो
याशिकइवादृष्टांस्वर्गादिप्राप्तिमिवसीतांदेवनिर्मितांमायामनसाश्रितोजनकमालम्बागगनतलमाश्रितःशतयोजनवि
स्तीर्णमर्णवमाप्लुत्यमध्येसमागतांजलराक्षसींमाहत्यलङ्कामासायातिहस्त्यांदीनाम्नामलदिग्वांगीजटिलोमुपवासपरां

भवद्दर्शनपरां सीतां रावणान्तःपुराशोकवने दृष्ट्वा रहो गतां देवेनाधिगम्य सीते वानरो रामदूतोऽहं त्वद्दर्शनमभिप्र
सुर्विहाय सेह प्राप्त इत्युक्त्वा तां प्रणम्य पुनरहमभिज्ञापनम्॥ देवि सीते मा स्ववत्यर्वने त्वद्दर्थोद्योगतत्परौ राजपुत्रौ कृत्य
लिनौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ॥ अत्र विद्धांस्तकृत्यालं सुग्रीवेणाभिपालितौ सर्ववानरसेनापरीतौ श्रीमद्दशरथराजनन्दनौ
क्षिप्रमेष्यतो वानरोऽहं न राक्षस इति मयोक्तं सुहृज्जमिव ध्यात्वा मां प्रत्युवाच सीता॥ अविश्वास्य दृष्ट्वा राक्षसस्वविधैः परिवृ
तेन सुग्रीवेण रामस्य सख्यं त्रिजटानुखेनाहं॥ ततो हि राघवयोः श्रियं ज्ञानि कथयेति सीतोक्ते॥ मया भिहितम्॥ श्रूयतां सीते
ते रामः खलु कमलदलनयनः शशिसमवदनः सकलजनरक्षकोऽरविरिव तेजस्वी नीलनलिनश्यामलः सकलगुण

वेदनिष्ठः सर्वैश्वर्यकम्बुकण्ठो राजनीतिवरिष्ठः पृथुलांसो गूढजत्रुर्मेघगम्भीरघोषः स्थिरोरुसुष्टिमणिबन्धस्ताम्रलोच
नाग्रनखहस्ताङ्घ्रितलः स्निग्धवरतारेखापिशोरुहो गम्भीरस्वरगतिनाभिः प्रलम्बभूः सुष्कबाहुरुन्नतवक्षाः कुक्षिर्लक्ष्मणो
पि तथाविधः स पुनः खलु सुवर्णवर्णो इति भवल्लक्ष्मणो निलक्षणतो वर्णितानि ततः सुवर्णाङ्कितं सुवर्णाङ्गुलीयकं रामराज्ञः
करविभूषणमिदं भर्तुर्दारिकेग्रहणेति भवदलङ्करणोदन्ते तत्तुत्य भिज्ञानकारणाद्दत्ति प्रीता सीता हरिराजसचिवकोश
लराजमभिगम्यतामिति तदनुज्ञातः पिङ्गनेत्रादीन्सेनापतीन्जम्बुमाल्यादीन्मन्त्रिसुतानक्षं राक्षसराजसुतं च हत्वा वः
न विनाशकारणेनात्मानमपिग्राहयित्वा रावणेन सह सम्भाष्य लङ्कां दग्ध्वा पुनरिह भवच्चरणं प्राप्त इत्यभिधाय श्रीराम

चन्द्राय सीतादत्तं चूडामणिं दत्वा चित्रकूटकाककथां सीतां च कथयित्वा हृतकृत्यो बभूव कपिनायकः॥ तदनन्तरं तु माल्य
वति विराजमानस्य रामचन्द्रस्य पुरतो राममित्रवचनादनेकलोकसंः समाजग्मुः॥ तथा हि वालिनः श्वसुरः सुषेणो नामाः
हरिवीरः कोटिसहस्रवानरैर्वृतस्तथा गजगवयगवाक्षगन्धमादनपनसदधिमुखनीलशरानवल्गुषमसुपाटलैः शुम्भ
शाखचूडजाम्बवत्केसरितारररम्भशरभधूम्रदरीमुखमैन्दद्विविदहेमणोकुन्ददुर्मुखः कुमुदनामानो वानराः सङ्घशसे
नासहिता एते वान्ये च बहवो महावीर्यपराक्रमाः॥ कोटिशो वानरास्तत्र रामस्य प्रियकारिणस्तेषु कपीन्द्रेषु समाहृतेषु पू
र्णसागरसन्निभस्तत्सन्निवेशो भवत्॥ इति सुन्दरकथा॥ अथ युद्धाख्यानम्॥ अथानन्तरं सुमित्रासुतसुग्रीवमित्रसहितो
दशरथराजपुत्रः प्रशस्ते तिथौ नक्षत्रे मिहूर्जिते

रामः
१८

मुहूर्ते वृन्देनैतेन सैन्येन हनुमदादिप्रमुखेन लोकानुद्वर्त्तयन् प्रययौ॥ बहुमूलफलेषु प्रभूतमधुमांसेषु गिरिसानुषु नि
पतन्ती हरिसेना क्षारसागरवेलावनं समासाद्य निवासमकरोत्॥ श्रीरामस्त्वति दुस्तरसागरलङ्घने क उपायो भवतामनु
मत इति सुग्रीवादीन् प्रत्यभाषत॥ तत्र केचन वानरा बहुमानिनो लङ्घनेन सिन्धोः पारं गमिष्याम इति केचिन्नौभिः केचि
त्सवङ्गाः प्लवैरित्यूचुस्ततो रामः पुनराह॥ न हि तथा सर्ववानराः शतयोजनविस्तारं रत्नाकरं परिक्रान्तुं समर्थाः॥ बहुला
गाणां वो नाम्यामायान्वितरणास्थितिद्रेषु परः कदा चित्सैन्यं हन्यात्॥ अतोऽहम प्रतिहतैराग्नेयवायव्यमन्त्राभिमन्त्रितैः सरैः
समुद्रं धक्ष्यामीत्यभिमतमाभाष्य सह लक्ष्मणेन कुशासंस्तरे प्रतिशिश्ये सागरराजकुलाकूपारचन्द्रमौशाल्यानयनान

[illegible]

रमाभाष ब्रूहि किन्ते साहाय्यं करोमीति राममब्रवीत्॥ सोऽपि नमाह दशग्रीवमारणाय मार्गमिच्छामि यदि न दास्यति भवा
न्सिपवनोऽद्य सैद्दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रितैः शरवरैस्त्वां शोषयिष्याम्यहमिति रामवचनमाकर्ण्य बद्धाञ्जलिर्जलधिर्व्यजिज्ञ
पत्॥ शृणु राम अहं विज्ञापयामि यदि मे मार्गमिच्छस्यामिथ नुषोवला दन्धो ध्यानं ज्ञापयिष्यति॥ अतो नलो नाम कपिनायकस्त्वष्टुर्देव
स्य विश्वकर्मणः साक्षात्पुत्रः काष्ठतृणपाषाणशिलाशैलैः सेतुबन्धं करिष्यतीति तमहं धारयिष्यामीत्यन्तर्हिते समुद्रे रामो नलमु
वाच॥ समुद्रे सेतुं त्वं विरचयेति नलोऽपि तथेति बलो रामप्रियपरो दशयोजनविस्तारं शतयोजनमायतं चकार सेतुम्॥ अथा
न्तरे रावणस्य भ्राता चतुर्भिर्मन्त्रिभिः सहितो विभीषणो राघवं शरणमुपागतस्तस्मिन्सुग्रीवस्य मनसि रावणस्यायं प्रणिधि
रित्यभूच्छङ्का॥ रामस्तु महामतेर्विभीष

रामः
१२

णस्य सदिङ्गितचेष्टातुष्टः सर्वराक्षसराज्येन तमभ्यषिञ्चत्॥ लक्ष्मणस्य मन्त्रानुचरं सुहृदं विधाय तदनुमतेन तेन नलकृते
न सेतुनाथो रं महार्णवं राघवोऽत्यक्रामत्॥ ततो लङ्कोपवनान्यासाद्य बलिभिर्वलीमुखैर्लीलाभेदयामास॥ तदानीं वानर
रूपेण राघवसेनायां विचरन्तौ दशकन्धरसचिवौ शुकसारणाभिधानौ विभीषणेन ततो रावणानुचरौ चराविति समुद्बो
धितौ वानरास्तौ बध्वा रामस्य पुरतश्चानयामासुरसुरौ॥ रामस्तु किमाभ्यामित्यवासृजत्॥ रावणमभ्येत्य रामबलं पराक्रमं
कथयामासतुः॥ ततस्तां महतीं सेनां लङ्कोपवनेषु निवेश्य पर्यरक्षद्राघवः॥ रावणोऽपि प्रकृत्यैव दुराधर्षायामतिदृढप्रा
कारतोरणायां लङ्कायां व्याघ्रनिर्मितं सेनानिवेशमकरोत्॥ अथाङ्गदस्तु दशकन्धरनगरद्वारदेशमुपागतो राक्षसः

कोटीनामधोवारिधरमालाभिरभिसंवृतो दिनमणिरिव शुशुभे समन्त्रिपरिवेष्टितं रावणं समासाद्य रामसन्देशमाम
न्त्रयन्तुं प्रचक्रमे॥ राक्षसराज रावणाहमङ्गदो नाम वालिपुत्रः शत्रुहन्तुर्दशरथराजनन्दनस्यानुचरस्तत्समीपमाग
तः॥ राघवः खलु प्राप्तकालं वाक्यमाह तदाधत्स्व॥ अन्यायरतमकृतात्मानं राजानमासाद्यानयाभिविशादेश्या विनश्यन्ति
तवैकस्य रक्षःकुलपांसनस्य बलाद्वैदेहीं हरतोपराधेनानपराधानामनेकेषामेषां निशाचराणां वधो भविष्यति॥ त्वया
खलु विबुधा वज्रतोऽवमानिताः॥ ऋषयो विहिंसितास्तथा देवगन्धर्वयक्षमनुष्यनागकिन्नराणां रुदन्त्यः स्त्रियश्चापहृता
राजर्षयश्च बहवो निहतास्तस्यानयस्य फलमिदमनुप्राप्तम्मयास हनुयुध्यस्वाहं तु त्वामवश्यं सहामात्यं हत्वास्मिमानुष

रामः
२०

ष्यमेधनुषो वीर्यं पश्य॥ जनकराजतनया विमुच्यताम्॥ न कर्हिचिल्लीनामविमुच्य जीवन् विमोक्ष्यसि॥ अहं किलातिनि
श्चितैरस्त्रैरमोघैरिमं लोकमराक्षसं कर्तास्मीत्येवं राघवोदितं वीरोक्तिमङ्गदोदितमाकर्ण्य क्रोधमूर्छितेन निशाचराधि
नाथेन तदिङ्गितज्ञाश्चत्वारः कौणपा अङ्गदस्य चतुर्धाङ्गे भुजगृह्णः॥ शार्दूलमिव पक्षिणः॥ अमितबलपराक्रमस्तु वालि
पुत्रस्याङ्गसंसक्तान्कृत्वा दानादयेव गगनतलमुत्पपात॥ उत्पततस्तस्य वेगेन तु विपतिताः सम्भिन्नहृदयाः प्रहार
प्रपीडिता रुधिरासना रुधिरमुद्वमन्तश्चासन्॥ अङ्गदस्तु नतड — न्यलङ्कामतिहेलया विलङ्घ्य राघवसमीपमाग
त्य सर्वं तद्वृत्तं कथयामास॥ अङ्गदकृतमभिनन्दयन् रघुनन्दनो रजनीचरनगरप्राकारभेदनायातिबलान् कपीनादि

देश॥ विभीषणजाम्बवन्तौ पुरस्कृत्य लक्ष्मणो लङ्कानगरद्वारमवाप्तवान्॥ ततः पतद्भिरुत्पतद्भिर्निपतद्भिः किलकिला
शब्दवद्भिस्त्रिकोटिभालुकैः कपिभिश्च समभिद्रुता निशाचरगणाः सद्रुद्रुवुः॥ तत्र केचन दष्टावदननिदेश्य तत्पराः
कामरूपाः कौणपाः शस्त्रवर्षाणि वर्षन्तो वनौकसो विद्रावयन्ति॥ तदानीं निशाचरशूलमुद्गरमुशलप्रासपरशुपट्टि
शविभिन्नाङ्गा वरूथो वानरा मृताः॥ एवं हरिभिः संहृतनिशाचराणां नखनखि दन्तादन्ति मुष्टामुष्टि केशाकेशि युद्धम
भवत्तराम्॥ राघवस्य शरजालानि ववर्ष जलदो जलानीव॥ रामबाणविभिन्नाङ्गाः सर्वे निशाचरा लङ्काभिमुखा रावणं
शरणमुपागताः॥ लक्ष्मणोऽप्यतिबलो लङ्कादुर्गस्थितानादित्यादित्यराक्षसान्मार्गणैः पातयामास॥ रावणस्तु मायया

मोहयिष्यामि सीतामिति मायाविना विद्युज्जिह्वेन सश्यं त्रासीतामोहनतत्परोऽशोकवनं प्रविवेश॥ सीतामुपसृत्य वैदे
हि यमाश्रित्य मया सान्त्विता पि मामवमन्यसे स खलु राघवस्ते भर्त्ता समरे मया हतः॥ इति सीतामुक्त्वा प्रेषयां राक्षसी
माह॥ विद्युज्जिह्वे समानयेति॥ सा च गत्वानयामास तम्॥ स तु विद्युज्जिह्वो रामस्य शिरः सीतायाः पुरतः प्रक्षिप्यान्तर्हि
तः॥ सीता तु तथा दृष्ट्वैव मुमोह॥ अतीव दुःखसन्तापाद्विललाप॥ तदानीं प्रहस्तप्रेषितो द्वारपालश्चात्ययिकमा
हरावणम्॥ रावणस्तत्क्षणं त्वाशोकवनिकां त्यक्त्वा मन्त्रिसमीपे गतः॥ तच्छिरश्चान्तर्हितम्॥ तदा सरमा राक्षसी सीता
मासाद्य प्राह सीते इदं राममायिकमित्याश्वासयामास॥ ततः प्रहस्तप्रघसप्रघासप्ररुजारुजवज्रवेगवज्रदन्तै

रान्तककम्पनाकम्पनतपनप्रमाथिसंह्रादिजम्बुमालिमहामालिवक्रमालिसुप्तघ्नयज्ञारिघ्नसूर्यशत्रुनीक्षणावेगानिकेतु
विकटविद्युज्जिह्वद्विजिह्वविरूपाक्षमहोदरमहापार्श्वजम्भादिभिरसिशूलगदाशक्तियष्टिकूटवज्रमुद्गरमुशलभि
न्दिपालशानप्रासशुशुण्डीपरशुपट्टिशतोमरकैः परिवृतो युद्धशास्त्रविशारदो दशकन्धरश्चौरासनं नामौथानं व्यूहं व्यू
ह्यवानरानभ्यवहारयत्॥ रामचन्द्रोपि वार्हस्पत्यविधिना रावणं प्रत्यव्यूहयत्॥ एवं रामरावणयोर्युद्धं घोरमासीत्सु
दारुणम्॥ देवासुरं यथा पूर्वं हरिराक्षससंकुलम्॥ तत्र राघवो रावणेन सह लक्ष्मण इन्द्रजिता विरूपाक्षेण सुग्री
वः परुषः पनसेन॥ योयेनयेन समितिसमेतःस्तेन तेन युयुधे॥ एवं भीरुभयवर्द्धनो लोमसंहर्षणः संप्रहारो वबृ
धे॥ राघवस्तु निशितैः शरैः रावणं विव्याध॥ लक्ष्मणोपि शक्तिशूलादिभी राघवमार्द्दन॥ ॥ ॥

लक्ष्मणोपि ममर्दिभिरिषुभिरिन्द्रजितं सोपि विभेद बहुभिः शरैः सौमित्रिम्॥ शत्रुभीषणो विभीषणो लघुहस्तं
प्रहस्तं प्रहस्तोपि दशकन्धरानुजं स्वर्णपत्रैः कर्णिभिर्नालीकैश्चाभ्यवर्षत्॥ एवमन्योन्यसंग्रहारागमकोलाहले
नवरावरालोकाविघाथुः॥ सपर्वतवनाचवचालाचला॥ तदा प्रहस्तो विभीषणं गुर्व्या गदया ताडयामास॥ तदभि
हतो हिमवानिव वस्तुस्थिरो नाकम्पत रावणानुजो महाबलः॥ अथ शास्त्रास्त्रकुशलो महाशक्तिः सम्प्रत्याधिरामिप्रह
स्तस्य प्रविक्षेप॥ तदपहतो नमाङ्कः प्रहस्तो वाततनुभूरूह इव भूमौ पपात॥ हा हा हतप्रहस्तो विभीषणेनेति प्र
द्रुते पु निशाचरेषु नानाश्चासयन्नाम सैन्यमभिद्रुद्राव धूम्राक्षः॥ महता निशाचरबलेनागतं तमतिक्रुद्धः पवनपु
त्रोऽवधीत्॥ धूम्राक्षे राक्षसे क्षयमुपगते गतचेतनाः क्षणदाचरा भग्नसङ्कल्पाल्लङ्कामभ्यपतन्॥ रावणस्तु प्रह

स्तदूत्राश्चावतिबलोहतौ श्रुत्वा निःश्वस्य दन्ताग्रदन्तैरुपस्पृश्य चरासनात्सत्वरमुत्थाय नातिनिर्बलस्य देवदत्तवरस्य प्रभु
प्रस्य मम मानुजस्य कुम्भकर्णस्य कर्मकालोयमुपस्थित इति वदन्महाशब्दैर्विविधैर्वादित्रैरतिनिद्रालुं कुम्भकर्णं प्राबो
धयत्॥ प्रबुद्धं च तमाह रावणः॥ भ्रातर्धन्योसि यस्येदृशी निद्रा यस्त्वमिदं महाभयमनुपस्थितं न जानासि ध्येयस्य मया जनक
तया भार्या मायया पहृता स राघवो तिबलपराक्रमः सुग्रीवादिहरिसहायो महार्णवे सेतुं बद्ध्वा सर्वानस्मानवमत्य राक्ष
सानाम्महत्कदनं करोतीति तत्सत्यां मृते तस्य नाम्नो हन्तेति रावणानुज्ञातः कुम्भकर्णो दूषणानुजो वज्रवेगप्रमाथिनावि
ति कर्तव्यतायां सन्दिश्य स्वपुरान्निर्गतः पुरः स्थितां हरिवाहिनीमवलोकयन्लक्ष्मणं धन्वधरमद्राक्षीत्॥ तमागतं दृष्ट्वा
गुखानुजमवलोकयन्तः कपयः सर्वे सर्वतः परिव—॥ स वानिकायः कुम्भकर्णः क्रव्यादः कपीन्कवलयामासः॥ नद रामः

२३

द्भुतं रजनीचराचरितकर्म दृष्ट्वा तारप्रभृतयः कपिपतयउदक्रोशन्॥ उच्चैः क्रोशतः स्वसैन्यानवलोक्य सुग्रीव
उत्प्लुत्य शालेन तन्मूर्ध्नि जघान॥ कुम्भकर्णस्त्वतिबलो लोहदण्डकर्कशाभ्यां बाहुभ्यां बलात्सुग्रीवमाहरत्॥
तथा तेन ह्रियमाणं कपिराजमवेक्ष्य स्वहस्तलाघवं प्रदर्शयन्दशवदनानुज हृदये सुमलक्ष्मणो रुक्मपुङ्खं
महाशरं प्राहिणोत्॥ तेनातिभिन्न हृदयः स तु कुम्भकर्णः सुग्रीवमुत्सृज्य महतीं शिलामुद्यम्य सौमित्रिमभिदु
द्राव॥ लक्ष्मणस्तु शरास्त्रकुशलोति निशिताभ्यां क्षुराभ्यां तस्यात्युद्धितौ करौ विच्छेद॥ स तु मायया नारायण इव च
तुर्भुजो बभूव॥ तानपि गृहीतशिलायुधान्भुजान्क्षुरैरेव विच्छेद॥ पुनरपि स रावणावरजः सहस्रशिरा भूत्वाने

कांक्षोविश्रुतोमुखोवक्रपादमुज्ञोतिकायोवभूव॥ततस्तथारूपपराक्रमंक्रव्यादंदृष्ट्वाव्रह्मास्वेणोलक्ष्मणोदराहः॥अथ
निपातनपतितणदपइवदिव्यास्त्रदग्धःकुम्भकर्णोधिरण्यांपपात॥दशरथसुतादतिभीताश्चराक्षसागतासुतमसुरवर
मभिलक्ष्यमयान्यद्भुतालजङ्घाङ्गरामानुजेनतवानुजोहतइतिदशवदनमब्रुवन्॥तदनुसमागतावनिवलौवज्रवे
गप्रमाथिनावपिसौमित्रिणामित्रसुतसदनमासादितौ॥अथरावणःकुम्भकर्णप्रहस्तधूम्राक्षवज्रवेगप्रमाथिप्रमुख
निशाचरनिधनसन्तापसन्तप्यमानसःपुत्रमिन्द्रजितंप्रत्यभाषत॥सत्पुत्रत्वंकिलपरमास्त्रबलःसलक्ष्मणंससुग्रीवं
राघवंजहित्वयाखलुलक्ष्मसङ्ख्येयद्बलेनसङ्ख्येदेवराजंयातक्रतुमपिजित्वातिदीर्घंयशउपार्जितम्॥शत्रुसैनिकान्
जित्वातौमानुषौराजकुमारौजित्वामांप्रतिनन्द